

ЗА ХАРАКТЕРОЛОГИЯТА НА БЪЛГАРСКИЯ НАРОД (Мисли и наблюдения на наши писатели)

Георги Цанев

Едва ли има български писател, който да не се е изказвал пряко за българския народ или да не се е опитвал да възплъти една или друга негова черта в художествен образ. Тук ще се спра главно на преките народоведчески изказвания на някои наши писатели от Паисий до Антон Страшимиров.

Още преди повече от два века в своята „История славяноболгарская“ Паисий пише за характера и психологията на българина, като подчертава ярко неговите положителни черти, за да възрази на гръцкото високомерие спрямо българския народ. Според него българите са незлобливи и гостоприемни, милосърдни и справедливи и същевременно „страшни всему миру; мал народ, но непобедим“. Те не били научени да се покоряват на своите царе, но били „свирепи, диви, безстрашни и силни на бран, люти като лъвове“. Паисий изтъква специално и жилавостта на българите, тяхната устойчивост против чуждоземното иго — „в толико страдание и насилие“, те „държат свою веру непременно“. Тая жизнена упоритост, тая устойчивост срещу насилията и страданията се изтъкват по-късно и от други писатели като отличителна черта на българския национален характер.

В духа на Паисиевия исторически романтизъм са и народоведческите наблюдения на Георги Раковски. Като изследва старината, фолклора и обичаите на българския народ, той намира всичко онова, което е отбелязал вече неговият учител в „История славяноболгарская“, доказва го подробно и се опитва да го възпее в „Горски пътник“. Към него прибавя още, че „българите живеят дружелюбно“, че между „тях владее дух на равенство и никакъв отличителен наслов за родопокोलение не отдават никому си, само по-старите почитат и уважават“. Това е намек за демократичността на българите, у които според Раковски и „най-простият селянин, когато иде в града и се представи пред някой богат българин, отива със смелост и дързост като при равен съсед и брат“.

На научна основа иска да постави своите проучвания на българите Любен Каравелов. Той изхожда от факта, от наблюдението. Най-сигурни документи за него са народните обичаи и песни. Неговите наблюдения се отнасят повече до бита. Народни умотворения, предания, навици — ето кое го интересува. Как живее българинът в своя дом, как урежда къщата си, как води стопанството си, как се забавлява и т. н. — ето въпросите, които го занимават преди всичко. „Аз обичам народния живот с неговите песни и пословици — признава Каравелов в своя вестник „Свобода“, — с неговите приказници и легенди и с неговите обреди и обичаи.“

Според него народните обичаи са свещени, защото благодарение на тях българският народ се е запазил от погърчване. Затова той ги изучава грижливо и от тях извежда психологическите особености на българското население.

Каравелов е преди всичко битописец, етнограф, фолклорист, а едва след това характеролог. При това, воден от своя „положителен метод“, както са се изразявали тогава, той характеризира българите по местности — и само тук-там обобщава. Така в своите „Записки за България и за българите“, като говори за Златица, той вижда в нея „неподвижните и мързеливите“, докато в Пирдоп забелязва „движение, живот и стремление напред“. Той намира, че загорските шопи, т. е. жителите от Белоградчишко и Видинско, имат „весел характер“, а шопите от Софийско, Пиротско, Кюстендилско и Трънско са „мълчаливи“. Първите почти всякога са разположени да се присмиват един другиму, да измислят разни приказки или някоя хитрост, да се посмеят и т. н., но с особено трудолюбие не се отличават. „Единствената неумерена склонност у тия хора е ракийцата и винето.“ Те се отличават твърде много от другите българи. „Софианците, а особено пиротчани са трудолюбиви, трезви, но необикновено неразвити.“ Селяните в Пловдивско Каравелов намира за много „мирни, добросърдечни и кротки“. Там са свършено чужди и „жестокостта, юначеството и непокорността, които са свойствени на планинските жители“. В Шипка и изобщо в местата, дето растат рози, „българите са миролюбиви, плахи, суеверни и простодушни. . .“ Щом само задоволят своите нужди, предават се на леност и безделие. Услужливост и честност са отличителните черти на жителите на Шипка, Калофер, Сопот, Стара Загора. . . Жените са надарени от природата с голяма пресметливост. Те ръководят работите на мъжа. „Живот и сръчност, съединени с трудолюбие — ето отличителните черти на тукашните българки“. Като е дума за българката, трябва да отбележим, че Каравелов я смята прочута не само със своето трудолюбие, но и с педантичната си чистота. А за българина изобщо той изтъква, че е пестелив и се задоволява с малко: „Там дето трябва да се употреби ум и знание — пише Каравелов, — българинът пуца в ход пестенето.“ Тия същи наблюдения върху българите срещаме много често и в белетристичните произведения на Каравелов, дадени като съждения, а не като художествени възпеления. Само в „Българи от старо време“ авторът се е опитал да обрисува два характерни образа на българи, израсли в един патриархален бит. Всякъде другаде героите са разделени на две групи: приятели и неприятели на българската свобода. Чисто българското според автора носят само хайдутите и всички ония, които се борят за освобождението на народа от турско иго или ония, които страдат и копнеят за свобода. За тях той казва в повестта „Дончо“: „Нашите българи много търпят, страшно търпят, търпят дотогава, докато им се не препълни чашата, но ако на тяхното търпение дойде край, то нека никой не стои на пътя им. Лъжат тия люде, които казват, че българският народ няма юнашки дух и родолюбиво сърце. . . Българите сто-тина пъти са доказали, че са юнаци и обичат своето отечество и своята свобода.“

Ако Каравелов гледа на българина като битописец преди всичко и след това като патриот, Христо Ботев го вижда в осветлението на своите революционни идеали. Той иска да проникне в същността на неговия бит и характер. Подкрепен от изследванията на някои чужденци, Ботев формулира така неговите особености: „Главните отличителни черти на съвременния българин са следующите: 1) той обича да се труди и да събира; 2) той обича семейния бит; 3) той е миролюбив, наивен и добродушен; 4) той е наклонен да съблюдава в къщата си чистота и порядък; 5) той не обича външната слава.“ Той е също така „енергичен и възприемчив“. Но Ботев отива по-нататък: той иска да види нещо изключително у българския народ, нещо, което е присъщо и на другите славяни и което ги отделя като племенно цяло от другите европейски народи. Така той се стреми да посочи, да определи оная мисия, която има да изпълни нашият народ. Българският народ според него „няма преминало, няма настояще, а има само бъдеще, и то бъдеще светло, защото с другите славяни той ще има що да каже на

света, що да внесе в човешината“. Тая вяра в народа намира основание в „неговия дълбок социален живот, с който се отличават общо славянските народи и частно нашият народ“. Изобщо една от най-хубавите черти на нашия национален характер са социалните стремления на народа. „Нашият народ — пише Ботев — има свой особен живот, особен характер, особена физиономия, която го отличава като народ — дайте му да се развива по народните си начала и ще видите каква част от обществения живот ще развие той. . . Или не видите семето, зародиша в неговите общини без всяка централизация, в неговите еснафи, дружества: мъжки, женски и детински?“

Както съм изтъкнал подробно другаде, това революционно схващане за народа е построено по аналогия на ония убеждения, които имаше за руския народ Александър Херцен. Ботев — като своя учител Херцен — не очакваше нищо от „гнилата“ европейска цивилизация. Българският народ според него сам носи и си създава свои социални идеали.

От революционната романтика на Ботева се отличава рязко гледището на Петко Р. Славейков. Той е живял най-дълго и скитал най-много сред своя народ. Познал го е добре и ни е дал много ценни наблюдения. Трезвен и положителен, той не се отдава на празни мечти. Само в поемите си „Изворът на Белоногата“ и „Бойка войвода“ дава воля на романтичните си блянове за идеална, героична българка. Инак и в своята поезия, и в своите статии той гледа реалистично на българския народ. Търси и показва обективно и положителните, и отрицателните черти на неговия характер. „Българинът — обобщава наблюденията на Славейков Боян Пенев — притежава множество положителни качества; той е умен, положителен, трезвен, прост и пряк в отношенията си, демократ по душа, работлив, не обича лекомислените, повърхностните, суетните. Строг е и в същото време добродушен. Честен е и до крайност привързан към своето семейство.“ На последната черта — привързаността към своето — е дадена показна илюстрация в „Изворът на Белоногата“. Много пъти Славейков сочи жиловостта, духовната сила и демократичност на българския народ. „Без преувеличение — пише той — може да се каже, че българщината се е опазила и възродила без аристокрация и противу воля на похабната си интелигенция, а само с жизнената сила на народната маса. И крепък, твърде крепък трябва да е бил съставът на тая груба маса, която е могла да се одържи, да се възроди пак като един народ под такъв един губителен натиск в продължение близо на 500 години.“

Но Славейков изтъква подчертано и недостатъците на българина. Преди всичко това е тичането по чуждото, сляпото подражание, увлечението по модното. Тия слабости той осмива в своите хумористични стихотворения толкова често и така духовито. Но той не е против чуждото безусловно — нека само то да бъде приспособено към българския живот, да бъде критично усвоено, да бъде национализирано.

Най-съществените недостатъци на българския народ са наследството от робството: това е неговата пасивност, равнодушието на българина към обществените работи, затвореността, подозрителността и егоизмът му. В своите граждански стихотворения „Не пей ми се“, „Не сме народ“ и др. Славейков кори жестоко българския народ за тия му обществени недъзи. А в една статия във в. „Македония“ той пише: „За българина аз е слънцето, около което се въртят всички планети. Той живее със семейството си, за себе си, от него отсъствува чувството към цялото отечество. Затова той, като си свърши работата, прибира се у дома си и малко го е грижа що става навън от дома му. Обича да не го обезпокоява никой за нищо и тогава си е блажен. Говорът му е май груб и да ме прости — да му кажа братски, че повече обича да слуша, когато укоряват, а не когато хвалят някого, и като че ли не може да търпи добродетел у своите.“

Това е прочутият индивидуализъм на българина, за който се говори тъй много; това е липсата или поне слабата проява на обществените инстинкти у него — притъпени от робството. Тия слабости, открити така ясно от Славейков, сочат между другото в каква посока трябва да се направлява общественото възпитание на българския народ. Защото, както изтъква Ботев, в душата на българина има основа за подобно възпитание: той не е нито краен егоист, нито безусловно лишен от обществено чувство.

Отношението на предосвободителския писател към българския народ се определя не толкова от художествени интереси, търси се не толкова от познавателна или естетическа позиция, колкото от практическа — от национално-патриотическа и революционна. Писателят се стреми да намери ония психични особености, на които трябва да се опре, за да работи върху своя народ — да го изправи, да го освободи от недостатъците му и да го поведе към борба за духовно или политическо освобождение.

У писателя след Освобождението тая практическа задача отстъпва място все повече и повече на художествените интереси, на чисто психологични проучвания. Разбира се, това не значи, че в своите интимни подбуди при творчеството си българските писатели след Освобождението са чужди на обществено-възпитателни тенденции. У някои тия тенденции са съединени с художествените, а у другите дори те управляват и направляват творческия процес. Новото тук е, че авторът е преди всичко писател, а не политически деец и че трябва да въздейства чрез поетично слово и художествени образи. Така творенията на фантазията и чувството се предназначават косвено за двигатели в обществено-културния живот на народа.

Най-силно и най-очевидно това е у Вазов, който в много отношения продължава традициите на предосвободителната поезия, работи в нейния дух и по тоя начин свързва две епохи от развоя на нашата литература. За своя народ той не се изказва в статии, за неговата психология не пише научни изследвания. Тук-там само — съвсем рядко — в някои бележки и разсъждения, между другото, ще го нарече „млад и жизнен“, „юнашки, честен и добър“, „трудолюбив и демократичен“, „добър песнопоец“, но „лош разказвач“. Понякога ще се възмути от „свирепостта на нашите български нрави“ или от „разюздаността на партийните борби“. Но такива преки изказвания са извънредно малко. Своето отношение към българския народ, своето мнение за него Вазов е дал като поет, т. е. в лични изблици или в художествени образи. Това отношение е по правило — възторг. Възторг от героизма, от храбростта, от добродетелите на българина, който обича своята родина, не може да живее вън от нея и е готов винаги да се жертвува за нейната свобода. Вазов вижда и възпява героичното у българина. Своя народ той смята „жилав, непостижим по търпение и сила“, способен на великодушие, но и на страшен гняв, готов да прости на вчерашния си враг, да забрави обидите. Добряк до слабост, той не знае мъст, омраза, враждата му тежи, неговата душа е неизчерпаем съд на милост и сърдечност. Поетът не се съмнява никога в добродетелите на своя народ и в неговото светло бъдеще. Защото го намира велик по труд, по чест и по меч. Най-големият недостатък, който открива у него — „това е липсата на любов към своето, робският поклон пред чуждото“. Но това „самоунижение“ е наследство от миналото. И характерно е, че повечето пъти, когато кори за нещо народа, след известно време Вазов намира, че е бил прекалено строг, несправедлив. Тук говори неговата беззаветна любов и преданост. За българския народ той пише винаги с повишен тон, с патос. Предава ни онова, което чувствувал, което му подсказва сърцето, което му внушават някогашни и съвременни събития и което се ражда като непосредна реакция на душата му.

По друг път — по-дълъг и по-спокоен — пристъпва към изучаване психологията на българина Пенчо Славейков. Той изхожда от народното творчество, в

което му се струва, че са кристализирани всички черти на българската душа. Много от тия черти са придобити през робството. На първо място способността за вечно търпение. Робският живот е приучил българина на „спокойствие, предпазливост и пестеливост“. „Това са черти в един характер — според Славейков, — колкото положителни, толкова и отрицателни. А те водят със себе си безволие, плахост и подозрителност, скритност и хитрина.“ Тежкия живот е развил у българина способността „да наблюдава и да се самонаблюдава“. Потиснат и въздържан, издръжлив на тегла, той е затворен в себе си. Живее изключително с непосредствените интереси на семейния живот и „знае радост само на младост, в дните на безгрижието“. „В любовта си българинът не е тъй егоист, мъжкар като сърбина, нито декламатор като гърка, не роб като румънеца, нито зноен като италианеца, или сантиментално хладен като биро-кръвния немец. Плахо и нежно изказва той своите чувства и дири сподяла тям, също такава, у своята другарка в живота. В любимата мома той вижда всякога своята бъдеща съпруга. . . Измяна в любовта е за него божие проклятие. А вярно обичашите се и смъртта не разделя.“ „Реалист във всичко друго, в любовта българинът е краен идеалист.“ По-нататък Пенчо Славейков посочва като „самобитни черти у нашия народ — любовта му към труда, култа на семейното огнище и онзи наивен пантеизъм, който го кара да одушевява природата и да я прави съучастница на своите скърби и радости“. В своите религиозни представи той „зеделец-езичник народ“ е винаги конкретен. Това, което го отличава от всичките му съседни народи на Балканския полуостров, е неговият краен индивидуализъм. Но най-хубавите кардинални страни в националния ни характер са „жизнерадост и жилава упорита вяра в себе си“.

Когато е дума за психология на нашия народ, не може да не се спрем на оная проникновена характеристика, която му прави Пенчо Славейков в „Кървава песен“ чрез своите герои Младен и Дивисил. За българския народ тук се пише с вдъхновение. Поради своето страдание той е наречен „Народ-Прометей“. Той е упорит, твърдоглав. Опасен е, когато „занехай“. Не понася натрапничеството. Но разбере ли веднъж, какво трябва да прави, реши ли се на нещо:

Тогаз ще видите що българина значи!

Какво е връщане не знай, кога закрачи
напред, и крачи той през огън и вода.

В душата му не може да се проникне така лесно. Нашият народ е:

мрак, хаос, някаква непостижима тайна
и в него върши се, за никого незнайно
как всичко онова що видимо пред нас
излиза. . .

Неговият път върви през съсипни. Но той е избран народ. Има да върши някаква мисия — затова е поставен от съдбата „на синора между изток и запад“. Вярата, че на българския народ е предназначено да извърши нещо голямо — той месианизъм напомня надеждите, с които живееше и Христо Ботев.

За оная, който познава творчеството на Пенчо Славейков, е лесно да види, че много от изтъкнатите дотук черти са изпълнени в различни образи в неговите произведения. Защото, макар да разрешава общочовешки проблеми, в тях той влага и характерните особености на българина. Нека припомним само „Коледари“ „Епиталамии“, особено „Бойко“ и „Ралица“ — дето виждаме така ясно душата на българката. Тук бихме могли между другото да посочим, че българката — мома и съпруга — така, както я изобразява Пенчо Славейков, е изобразена и в някои поети на Влайков.

Отрицателното в характера на българина се е опитал да възсъздаде Алеко Константинов в „Бай Ганьо“. Но този образ възплава главно някои

преходни недостатъци, развити при определени обществени и културни условия. При това повечето от отрицателните му страни се покриват с отрицателното у всички некултурни народи и особено у балканските. Известна национална боя носят може би неговата подозрителност и недоверие към другия, неговият страх да не бъде измамен. . .

Най-подробни проучвания на характерологията на българина е направил Антон Страшимиров. Неговата книга „Нашият народ“ съдържа интересни и много ценни долавания. За да очертае нашата национална психология, Антон Страшимиров използва всичко: и народното творчество, и факти от далечното минало, и съвременни събития. Особено много се спира на своите лични наблюдения.

Съзнавайки, че „е трудно да се очертае един общобългарски тип по характер“, той се спира най-напред на отделните етнически групи, които са според него пет: шопи, мизийци, тракийци, македонци и рупци. Тук ще изложи най-съществено от неговите характеристики.

„Шопът живее нечисто, обича да си попиюва и вечно воюва с жена си. Той е мълчалив, нехаен и бавен.“ „Затворен е в себе си, студен наглед и твърде простоват.“ Изглежда кротък, но е опасен, когато се прекали с неговото търпение. „Роден е за войник: понослив, покорен и суров като вълк.“ „Той е преди всичко физическата мощ на нашето племе.“ „Никоя от българските етнически групи не е тъй силна в националния си инстинкт и не е тъй съкровено запазила толкова много държавнишки жест, понятия, съждения, както шопите.“ Тяхната сила е в стадното чувство. Те нямат подвижна фантазия и проявяват наклонност към тихи блянове.

Мизиецът е „скромен, чистопътен и смислен земеделец и занаятчия.“ Според Страшимиров той е „хладнокръвен философ, нелюбовеобилен, почти спартански строг в живота си. Предприемчив е, но няма гъвкав, спекулативен дух“. „Любознателен, със здрав разсъдък, той не е мечтател, наопаки, дори е измерен до консерватизъм. Мизиецът е свободолобив, типичен демократ, без да е буюн партизанин. Почита жената — в селата не продава и спица от колело, без да се допита до нея. Той е сметкаджия и сухо себичен. Много държи за приличие и нравственост и обича да се присмива, макар да не е много приказлив. В него се крие най-много характерната за българина подсъзнателна стихийност. Той е най-положителният по смисъл и дело. Весели се само при успех в работата.“

„Тракийците са смес от мизийци и рупци. Те са буйни, горещи, носят обикновено нож — и с него мушкат съседа си или вола и кравата му.“ В партизанство и веселие са шумни, но са способни и за кабинетна работа.

Македонецът е фантаст и обикновено твърде субективен, даже лиричен. „Той е най-поетичният между българите.“ Бърже схваща, но няма „интуиция“, та лесно греши и лесно се поправя. Македонецът е борчески тип, но обича да се хвали. Като службаш той се натирва, „той креши, лавира, налага се даже с юмруци, с револвер“. Психиката му е примитивна и ориенталска. Весели се с песни и шум. Между македонците се срещат хора със стабилен ум, амбиции и чест. От тях освен революционери излизат и представители на философската и научна мисъл.

Рупците по език и темперамент са преход между мизийци и македонци. У тях всичко е измерено: и сърдната, и лукавството, и умът. Между тях се срещат типове на бюрократи. Коректни са към чуждото, благоприлични до перфидност и най-дисциплинирани. Нагаждат се лесно към политическите режими.

Така характеризира Страшимиров българските етнически групи. Колко много вървя той в своите определения, показва фактът, че за повечето от героите в неговата белетристика се посочва непременно тяхната етническа принадлежност. Но той отива и по-нататък: обобщава своите наблюдения и сочи типични национални особености. Така Страшимиров изтъква, че „българинът вижда в жена си своята

съпруга и има чувството на физическо превъзходство над нея.“ В любовта си той е безумен и не иска да знае за съсловните деления. Защото е страшен в своята тъмна воля: може да погуби заедно със себе си и тази, която е zalюбил. Илюстрация на това твърдение Страшимиров е дал във „Вампир“, „Есенни дни“, „Ана-тема“ и др.

Едрите линии на общонародната ни характеристика според него са: „... българинът е пестелив, работлив, себичен; тачи жена си, има я за другарка, не пие и знае да си държи езика: от народите на Балканския полуостров най-малко псуват българите“.

Особеностите на българската психика се очертават така: темперамент, който клони към разпаленост, но е лишен от самонадеяност. Интелект, който се съмнява, изпитва, изобщо неспокоен. Българите не са наклонни към мистично съзерцание.

Никой от нашите художници на словото след Антон Страшимиров не се е занимавал тъй обстойно и пряко с характерологията на българина. Нашите по-нови писатели предпочитат — с редки изключения — да предават своите познания за народа в художествени възпъшения. В тоя смисъл Йордан Йовков, Елин Пелин, Константин Петканов, Ангел Каралийчев, Илия Волен и др. са доловили и фиксирали много от особеностите на нашия народ. Но трябва да отбележим, че най-добрите наши белетристи от миналото имат за обект главно българския селянин. Връзката на българина със земята, любовта му към нея и добитъка, радостта от труда и други отличителни черти на нашия селянин у тях са намерили не един път внушително художествено изображение. Но въпросът за художествените изображения на национални черти не влиза в тази ни тема.

Че проблемата за характерологията на българина далеч не е изчерпана — едва ли има нужда да се подчертава изрично. Тук тепърва ще се открият нови страници и ще се дават нови осветления. Още повече, че Деветосептемврийската народна победа и изграждането на новото социалистическо общество преобразиха не само нашата обществено-политическа и икономическа действителност, но и бита, и душевния облик на българина.

И тоя, който изобразява и ще изобразява най-вярно националните черти в душевността и характера на новия социалистически българин, ще бъде пак писателят — добрият, сериозният български писател.